

Het handelaarsgilde van Sint-Omaars. Of hoe Noord-Franse drinkebroers Vlaanderen op de kaart zetten

‘Wanneer iemand die niet tot het gilde behoort naar het drinkgelag komt en daar betrapt wordt terwijl hij openlijk drinkt, zal hij vijf schellingen betalen of ter plekke lidmaatschap kopen. Clerici, ridders en vreemde handelaren stellen we hiervan vrij.’ Deze fascinerende bepaling is maar een van de zevenentwintig ‘gewoonten’ die we kunnen lezen in het oudste reglement van een middeleeuws handelaarsgilde uit de Lage Landen. Het reglement, neergeschreven in Sint-Omaars rond 1100, vormt een van de vroegste getuigenissen van de commerciële ontplooiing in onze gewesten. Verrassend genoeg toont de tekst niet zoveel belangstelling voor handeldrijven als zodanig. Er wordt vooral in gedronken, veel gedronken!

Beleidsmakers vandaag zetten Vlaanderen graag in de verf als een economisch sterke regio, die haar welvaart dankt aan bloeiende export. De historische wortels van die internationale handelspositie gaan terug tot de middeleeuwen. Vanaf de elfde eeuw ontwikkelen de Zuidelijke Nederlanden zich tot het sterkst verstedelijkte gebied ten noorden van de Alpen, met als zwaartepunt het graafschap Vlaanderen. Naast Brugge, Gent en Ieper behoren ook Noord-Franse steden zoals Atrecht, Rijsel en Sint-Omaars tot de belangrijkste groeipolen in het middeleeuwse graafschap. Die laatste stad speelt zelfs een pioniersrol bij uitstek. Sint-Omaars kennen we vandaag nog als een ingedommeld stadje in het Franse departement Pas-de-Calais. Het is de heilige Omarus die er al in de zevende eeuw een soort missiepost sticht, gelegen op een zandheuvel aan de moerassige oevers van de Aa. Twee eeuwen lang vormt de plek een eenvoudige religieuze nederzetting, waar zich de Sint-Bertijnsabdij en het kanunnikenkapittel van de Onze-Lieve-Vrouwekerk ontwikkelen. Vanaf de late negende eeuw ontdekken de eerste, ambitieuze graven van Vlaanderen het territoriale belang van Sint-Omaars. Graaf Boudewijn met de IJzeren Arm eindigt zijn dagen zelfs als monnik in de Sint-Bertijnsabdij. In de tiende eeuw zien we stilaan een stedelijke kern ontstaan, met een echte marktfunctie. Sint-Omaars wordt net als het jonge Brugge een belangrijke havenstad. Vooral de handel met Engeland floreert van hieruit, maar er zijn ook al snel intense contacten met het Duitse rijk, meer zuidelijke Franse regio's en Catalonië. De stad telt in de vroege twaalfde eeuw zo'n vierduizend inwoners. Die spreken dan nog Oudnederlands; de taalkundige verfransing voltrekt zich pas vanaf de latere twaalfde eeuw.

Tal van religieuze, literaire en geleerde teksten illustreren de culturele uitstraling van Sint-Omaars, onder meer tot in Engeland. In de vroege twaalfde eeuw zien we er ook de eerste auteurs opduiken die hun pen inzetten voor de idealisering van het graafschap. De kanunnik Petrus Pictor schrijft rond 1111 zijn *De laude Flandrie*, een gedicht waarin hij de lof van de grafelijke dynastie zingt. En een tiental jaar later beëindigt zijn medekanunnik Lambert van Sint-Omaars zijn magistrale *Liber floridus*, een rijk verlicht encyclopedisch werk waarin hij zo veel mogelijk kennis over geografie, astronomie, religie et cetera verzamelt. Ook Lambert heeft ruime aandacht voor de grafelijke geschiedenis. Hij vervaardigt bovendien de oudst bekende geografische weergave van Europa, waarop hij Vlaanderen voor het eerst ook letterlijk op de kaart zet. Maar zo goed als we geïnformeerd zijn over de wereld van graven, clerici en monniken, zo weinig weten we over de vroegste stedelingen die in diezelfde periode de basis leggen voor de nieuwe welvaart en die van het graafschap een economische draaischijf maken in Noordwest-Europa.

Enkel uit sporadische verwijzingen in oorkonden, kronieken of literaire teksten kunnen we afleiden dat de handel vanaf de elfde eeuw steeds intensiever wordt en de stedelijke industrieën, voornamelijk van textiel, beginnen te ontluiken. Dat hoeft niet te verwonderen. Het zijn clerici die dan nog haast alle teksten schrijven; zij hebben geen hoge pet op van de gewone lekenwereld. Toch beschikken we over één heel uitzonderlijk document, de *consuetudines gilde mercatorie*, of ‘gewoonten van het handelaarsgilde’ van Sint-Omaars. Dat biedt ons een buitengewoon boeiende inkijk in een vroege stedelijke gemeenschap, met haar onderlinge afspraken, omgangsvormen en bekommernissen. De oorspronkelijke optekening van deze ‘gewoonten’ is niet bewaard, maar ze zijn om onbekende redenen rond 1318 overgeschreven in een schepenregister. De collectie vormt duidelijk een soort compilatie van zeventwintig regeltjes, geschreven in verschillende fasen. In haar geheel moet ze van rond 1100 dateren.

Uit de ‘gewoonten’ leren we dat leden van het gilde zowel van binnen de stadswal als vanuit de buitenwijk rondom de stad kunnen komen, en dat ze tot verschillende parochies behoren. Het gilde wordt geleid door ‘dekens’, de vergaderingen worden ‘kapittels’ genoemd. Lidmaatschap verkrijgen is niet zo moeilijk: wie betaalt en zijn naam laat bijschrijven in een speciaal register bezit meteen ook gilderecht. Het is geen toeval dat het woord ‘gilde’ etymologisch dezelfde Germaanse oorsprong heeft als ons huidige woord ‘geld’. Maar wat vinden de gildeleden nu net zo belangrijk?

Vreemd genoeg hebben alleen de eerste drie bepalingen uit de ‘gewoonten’ iets te maken met handel. De leden stellen dat ze enkel aan medebroeders hulp zullen bieden wanneer die

onderweg worden aangevallen, bestolen of uitgedaagd tot een duel. Ze maken ook afspraken over hoe prijzen in de stad bepaald worden, zowel met vreemde handelaars als onder elkaar. Het merendeel van de volgende bepalingen handelt daarentegen in detail over de organisatie, op geregelde tijdstippen, van een tweedaags drinkgelag of *potacio*.

Die drinkgelagen verlopen, zo blijkt, volgens een vast scenario. Ze vinden plaats in de gildehal, in de Latijnse tekst aangeduid met het volkstaalwoord *gildalla*. De dag voor de *potacio* roepen de dekens iedereen samen in een kapittelvergadering, om onderlinge conflicten bij te leggen en een vreedevol verloop van de festiviteiten te verzekeren. De volgende twee dagen kennen een afwisseling van opnieuw kapittels en de eigenlijke drinkfestijnen, die pas 's avonds van start gaan. Leden van het gilde mogen, indien ze een klein bedrag betalen, zonen, neven of dienaars meebrengen. Ook de lokale clerus is bij de feestelijkheden betrokken: religieuze diensten maken deel uit van het programma en de koster van de Onze-Lieve-Vrouwekerk legt zelfs speciaal de relieken van de heilige Omarus klaar in de kerk. Dat kanunniken zoals Petrus Pictor en Lambert van Sint-Omaars ook wel eens langslopen tijdens de tweedaagse is niet eens onwaarschijnlijk.

Het reglement overloopt welke overtredingen tijdens het drinkgelag worden beboet, met sommen variërend van tien denieren tot vijf schellingen. Niet-leden mogen niet zomaar komen meedrinken. Enkel voor clerici, ridders en vreemde handelaars maakt men een uitzondering. Stelten of houten klompen zijn niet toegelaten in de gildehal. Ook ongepaste uitlatingen worden bestraft. Deelnemers mogen elkaar niet slaan met de vuist, een stuk brood of een steen, of woedend opspringen uit hun zitbank. Lawaai maken na het rinkelen van de bel en drank mee naar buiten nemen zonder toestemming zijn verboden, net zoals te laat komen of zonder toestemming weer vertrekken. Elke overtreding die tijdens het drinkgelag 'in woord of daad' wordt begaan, moet voor de dekens worden gebracht, en niet voor een andere rechter. Dat zijn de burgers immers al eerder overeengekomen met burggraaf Wulfric Rabel, die het tussen 1072 en 1083 voor het zeggen heeft gehad in de stad.

Daarnaast wordt ook bepaald wie kan rekenen op extra porties wijn: de bewakers van de stadspoorten, de wijnschenkers, de wachters, bedlegerige leden, de vrouwen van gildebreeders die zelf op reis zijn, de priesters van de verschillende parochies die aan de vespers deelnemen, de koster van het kanunnikenkapittel. Enkel wie vanwege een huwelijk buiten de stad is, hoeft niet op een portie te rekenen.

Ten slotte bevatten de gebruiken nog een drietal bepalingen van meer algemene aard, die het samenleven in de stad moeten beschermen: over het aantal waarborgers dat nodig is bij leningen, over het verbod voor vreemdelingen om wapens binnen te brengen in de stad en

over de bestemming van de resterende middelen na de organisatie van het drinkgelag. Die moeten het gezamenlijke nut dienen: ze worden gebruikt om de verbetering van straten en stadspoorten en de bescherming van de stad te bekostigen. Gildeleden moeten daarenboven ook in de toekomst medelijden blijven hebben met armen en leprozen.

Gildeachtige verenigingen zijn in Noordwest-Europa een bekend gegeven sinds de vroege middeleeuwen. In de Karolingische tijd klagen verschillende auteurs al over lokale broederschapjes of *geldoniae* waarin patroonheiligen, of voorheen heidense goden, worden vereerd, doden herdacht en, vooral, beruchte zuippartijen worden georganiseerd. Het gilde van Sint-Omaars ligt op heel wat vlakken in de lijn van die vroegmiddeleeuwse corporaties. Het heeft ook nog een zeer open karakter: ‘handelaar’ is in de late elfde eeuw nog een weinig specifieke beroepscategorie, want heel wat inwoners kunnen weleens iets verkopen, en vele kunnen zich ook lidmaatschap aanschaffen. Toch is net de economisch geïnspireerde identiteit van het gilde ook tekenend voor de vroege verstedelijking en de intensivering van handelsbetrekkingen met partners binnen en vooral ook buiten het graafschap.

Maar waarom zoveel aandacht in de ‘gewoonten’ voor het oude ritueel van de *potacio*, waar massale hoeveelheden wijn worden geschonken? De sociale functie van dronkenschap is bekend sinds de oudheid. In zijn *Wetten* stelt Plato al dat het feestelijk en georganiseerd drinken van wijn een onschuldige en goedkope manier is om het karakter van de medemens te testen en de zelfbeheersing te oefenen, en dat dronken lieden veel over zichzelf prijsgeven, wat dus in mensenkennis resulteert. Ook in de elfde eeuw brengt de rituele *potacio* medeburgers bij elkaar, versterkt ze de solidariteit en laat ze toe elkaar op de proef te stellen. Echte kennis van elkaars karakter en temperament krijgt dan zelfs een nieuw belang: wanneer je samen handeldrijft, zeker in soms onveilige situaties ver van huis, kun je elkaar maar beter goed kennen en vertrouwen. De *potacio* onderstreept daarnaast ook, met haar bijbehorende kapittelbijeenkomsten, het belang van de vergadercultuur. Het gilde is niet alleen een economische broederschap, maar ook een vroeg politiek orgaan dat het algemene belang dient. De verstrengeling van die verschillende functies overleeft weliswaar de daaropvolgende decennia niet.

De politieke ambitie van het gilde verschuift vanaf 1127 naar een nieuwe vorm van stedelijke samenhang, de ‘commune’. Die gezworen vereniging van stedelingen slaagt erin de juridische bewustwording, waarmee eerder binnen het gilde is geëxperimenteerd, naar een hoger niveau te tillen. Na de moord in Brugge op de Vlaamse graaf Karel de Goede krijgt de commune van Sint-Omaars de nieuwe graaf Willem Clito immers meteen zo ver dat die aan de stad een belangrijke keure verleent. Dit document bekrachtigt dat voortaan de graaf en de

stedelingen de soevereiniteit over Sint-Omaars delen. Het kent de inwoners bovendien een reeks voorrechten toe. Ook het gilde komt nog even aan bod: gildeleden die binnen de stadssingel wonen, kunnen van een aantal tolvrijstellingen genieten en de opbrengst van de lokale muntslag mag gedeeltelijk dienen voor het steunen van hun broederschap. Maar het echte politieke lichaam is intussen de commune, of ‘gemeente’, niet meer het gilde.

De mercantiele functie van het handelaarsgilde komt in handen van een nieuwe corporatie, de ‘hanze’ van Sint-Omaars. Die ontstaat wellicht rond 1155, wanneer koning Hendrik II van Engeland de burgers van Sint-Omaars officieel toelaat om zonder beperkingen handel te drijven in zijn rijk. Van dan af kennen de import en export een echte professionalisering en schaalvergroting. Uit de oudst bewaarde statuten van de hanze van kort voor het midden van de dertiende eeuw, intussen al opgesteld in het Frans, blijkt duidelijk hoe deze nieuwe associatie, in tegenstelling tot het oude gilde, een erg exclusief karakter heeft. Ze behartigt vooral de buitenlandse belangen van de rijke koopliedenelite.

Wat overblijft van het gilde, tot in de vijftiende eeuw, is een eenvoudige broederschap ter ere van Omarus. Ze blijft belangrijk voor de religieus geïnspireerde saamenhorigheid onder stedelingen, leken zowel als clerici, maar ook niet meer dan dat. In welke mate de bewoners ook in die latere eeuwen rituele drinkgelagen blijven houden, is niet helemaal duidelijk. Maar zoals de sociale betekenis van het gezamenlijk drinken tijdens recepties, studentencantussen of bedrijfsfeesten vandaag nog toont, zijn de gebruiken van de handelaars van Sint-Omaars toch niet helemaal uit onze cultuur verdwenen.

Jeroen Deploige

Literatuur:

Alain Derville, *Saint-Omer des origines au début du XIVe siècle*, Rijsel, Presses Universitaires de Lille, 1995.

Mark Forsyth, *A Short History of Drunkenness*, Londen, Penguin, 2017.

Adriaan Verhulst, *The Rise of Cities in North-West Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

Thema's:

handel, gilden, rituelen, dronkenschap, stedelijke vrijheid